

УДК 37.013.42:316.624.2-053.5(045)

DOI 10.31339/2413-3329-2019-1(9)-34-36

Лалак Наталія Володимирівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
orcid/0000-0003-4749-8910

Майборода Ірина Емільєвна,
старший викладач,

Пеняк Вікторія Степанівна,
студент,

Мукачівський державний університет, м. Мукачево

БУЛІНГ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

В статті на основі аналізу психолого-педагогічної літератури уточнено сутність поняття «булінг». Авторами розкрито структуру цього явища, зацентовано увагу на фізичній та психологічній формі шкільного булінгу. Наведено ознаки і характеристики його учасників. Окреслено основні показники, що вказують на можливість існування шкільного булінгу в освітньому середовищі сучасного закладу освіти.

Ключові слова: булінг, агресія, насильство, агресивна поведінка, освітнє середовище.

Постановка проблеми. Проблема насильства та агресії серед школярів упродовж останніх років привертає увагу педагогів, психологів, медиків. Відмова суспільства від певних моральних цінностей і перехід до нових орієнтирів, суттєві зміни в економічній сфері та соціальній політиці, криза сучасної родини, безробіття, нав'язування ідеології споживання сприяють поширенню в освітній практиці такого явища, як булінг. Про шкільний булінг часто замовчують, дбаючи про власну репутацію, не розповсюджують випадки знущань, не обговорюють; але таким чином це явище не усувається, а навпаки – набирає більших обертів і жорстокості. Ця соціальна проблема є актуальною як в теоретичному, так і в практичному відношенні. Однак, у вітчизняній науковій літературі вона залишається мало дослідженою.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Перші наукові розвідки проблеми булінгу належать скандинавським та британським вченим, серед яких: Д. Лейн, Е. Мунте, А. Пікас, Е. Роланд, П. Хайнеманн. На початку 90-х років ХХ ст. теоретичні засади булінгу почали вивчатись у США. Розроблена Д. Ольвеусом модель булінгу в освітньому середовищі послужила основою подальшого вивчення цього явища. Дослідження українських науковців в основному спираються на зарубіжний досвід. Зокрема, проблему насильства в освітньому середовищі на сучасному етапі розробляють такі українські вчені, як С. Бурова, М. Дмитренко, О. Лавриненко, В. Панок, В. Синьов та ін. Цінними для нашого дослідження є праці Л. Лушпай [2].

Мета статті: уточнити сутність поняття «булінг», на основі аналізу літератури з проблеми дослідження розкрити структуру та форми шкільного булінгу, навести ознаки і характеристики його учасників.

Результати дослідження. Термін «булінг» відносно новий. У психології та педагогіці дефініція «булінг» (bullying, від англ. bully - хуліган, забіяка, задирака, грубиян, насильник) розглядається як агресивна поведінка щодо окремої особи або групи з метою приниження, домінування, фізичного чи психологічного самотвердження [5]. Отже, це форма психічного насильства.

Сьогодні не існує єдиного чіткого та наукового визначення цього поняття; деякі автори трактують його по-різному і пропонують різну класифікацію. Норвезький учений Д. Ольвеус визначив дане явище в шкільному колективі як ситуацію, в якій учень неодноразово, тривалий час стає об'єктом негативних дій та нападів з боку одного чи кількох учнів. Науковець виокремив наступні ознаки цього явища: агресивна і негативна поведінка, що здійснюється систематично і відбувається у взаємостосунках, учасники яких мають неоднакову владу та фізичні можливості. Д. Ольвеус прийшов до висновку, що булінгова поведінка за своєю сутністю є навмисною [3]. Британські дослідники Д. Лейн та Е. Міллер визначають булінг як довготривалий процес усвідомленого жорстокого поводження, фізичного або психічного,

з боку індивіда або групи по відношенню до іншого індивіда, який не здатен захистити себе в даній ситуації. Це явище розглядається науковцями як утиск, дискримінація, цькування.

Поділяємо думку Т. Федорченко, яка у своїй праці «Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей» трактує це явище як соціальну взаємодію, через яку одна людина зазнає нападів від іншої людини майже щодня, впродовж тривалого періоду, що викликає в жертви стан безпомічності й виключення з групи [6, с.74]. Л. Лушпай в статті «Шкільний булінг як різновид суспільної агресії» зазначає, що булінг є сукупністю соціальних, психологічних і педагогічних проблем, які охоплюють процес тривалого фізичного чи психологічного насилля з боку індивіда або групи стосовно індивіда, що не може захистити себе в певній ситуації [2, с. 85]. У наукових доробках С. Стельмаха поняття «булінг» визначається як неодноразовий напад (фізичний, психологічний, соціальний або вербальний) тими, чия влада формально або ситуативно вища за тих, хто не має можливості захиститися [4, с. 432]. Науковці [2; 4; 6] виділяють наступні ознаки булінгу:

- емоційне приниження, що включає вербальні і невербальні способи вираження;
- продовження емоційно-образливої і принизливої поведінки впродовж тривалого періоду;
- непривільна і недовірлива поведінка;
- погіршення психологічного і фізичного стану людини, на яку спрямована агресія;
- намір завдати шкоду іншій людині, що дозволяє чи сприяє, щоб ця людина пережила травмуючі події;
- агресор займає вище становище, ніж його жертва, і відповідно дозволяє собі дії, що принижують гідність та завдають моральної або фізичної шкоди іншій людині.

У Законі України «Про освіту» поняття «булінг» трактується як діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій. Вони вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [1].

Майже всі дослідники [2; 3; 4; 6] трактують це явище як довготривалу та систематичну агресію, але, окрім цього, розглядають його як: «підтип агресії», що може приймати багато форм (фізичних, словесних); деструктивну взаємодію, частину соціального життя групи; неодноразовий напад – соціальний або вербальний – з боку тих, хто має вищий статус; тривале, усвідомлене насильство, спрямоване проти людини, яка не спроможна захиститися у фактичній ситуації. Науковці зазначають, що булінг включає в себе такі важливі компоненти: це

агресивна поведінка, що репрезентує собою небажані, негативні дії; характеризується довготривалим та систематичним явищем і нерівністю влади або сили.

Як показує практика, мотивацією до шкільного булінгу стають заздрість, помста, неприязнь, прагнення відтворити справедливість; боротьба за владу, потреба підпорядкування лідерові, нейтралізації суперника, самоствердження тощо. Соціальна структура булінгу складається з трьох елементів: переслідувача, булера і агресора. Аналіз літератури з проблеми дослідження дозволив виокремити типові риси учнів, схильних ставати булі. Зокрема, це: сильна потреба панувати й підпорядковувати собі інших учнів, переслідуючи власні цілі; імпульсивність, зухвалість та агресія в ставленні до дорослих; не виявлені співчуття до своїх жертв. Типові жертви булінгу також мають свої особливості: вони полохливі, вразливі, замкнуті, сором'язливі; часто тривожні, невпевнені в собі, нещасні й мають низьку самооцінку; вони схильні до депресії й частіше за своїх ровесників думають про самогубство. Ці риси є водночас і причиною, і наслідком булінгу.

В контексті дослідження важливо також окреслити основні показники та характеристики, які вказують на можливість існування цього явища в освітньому середовищі навчального закладу. Насамперед, необхідно поспостерігати за взаємодією тих школярів, у яких при спілкуванні виникає та проявляється фізична чи психологічна агресія і при цьому постійно один із учасників провокує ситуації прояву агресії. Під його впливом жертва відчуває страх, невпевненість, демонструє зміни у поведінці та настрої, погіршення успішності в навчанні або втрату ентузіазму й інтересу до школи. Педагогам варто слідкувати за змінами в поведінці учня, який піддається неодноразовим нападам агресії. При спілкуванні з такими школярами відчувається напруженість, негативізм, образа; ці ознаки спостерігаються комплексно або повторюються. Педагоги та психологи розрізняють фізичний та психологічний шкільний булінг [2; 4]. Зупинимось на цьому детальніше.

Фізичний шкільний булінг – це умисні поштовхи, удари, стусани, побої нанесення інших тілесних ушкоджень, різного виду знущання, образливі жести або дії, пошкодження особистих речей та інші дії з майном (крадіжка, грабїж, ховання особистих речей жертви), фізичні приниження та ін. Серед характерних ознак фізичного булінгу можна виокремити: сліди від ударів, гематоми, синці, подрипини, порізи, відсутній або порваний одяг, скарги на біль. Коли це відбувається, багато дітей не розповідають своїм батькам про інцидент. Підвидом фізичного є сексуальний булінг, що означає дії сексуального характеру. Його важко розпізнати, тому що жертва сексуального булінгу панічно боїться розповісти про це дорослим, замикається у собі, постійно плаче насамоті, категорично відмовляється надавати будь-яку інформацію, може вчиняти спроби суїциду.

Психологічний шкільний булінг – це насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає дитині психологічного травмування шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно заподіюється емоційна невпевненість жертви. До цієї форми можна віднести:

– вербальний булінг: образливе ім'я, з яким постійно звертаються до жертви, обзивання, поширення образливих чуток, словесне приниження, бойкот та ігнорування, залякування, використання агресивних жестів та інтонацій голосу для примушування жертви до здійснення певних дій, систематичні кепкування з будь-якого приводу (від національності до зовнішнього вигляду дитини), ігнорування або ізоляція (жертва навмисне ізолюється, виганяється або ігнорується частиною учнів або всім класом), психологічне приниження, погрожування тощо. Школярі, які зазнали прояви вербального булінгу часто замикаються в собі, стають вередливими або мають проблеми з апетитом, знервовані або відсторонено замкнуті, прикидаються хворими, щоб уникнути відвідування школи, мають яскраво виражені прояви страху, нервові тики, замкнуті;

– кібербулінг - новітній спосіб знущання з використанням електронних засобів комунікації, який включає: приниження та цькування за допомогою мобільних телефонів, гаджетів, Інтернету (пересилання неоднозначних зображень і фотографій, обзивання, поширення чуток, знімання на відео бійок чи інших принижень і викладання відео в мережу інтернет, цькування через соціальні мережі та ін.). Серед характерних ознак кібербулінгу можна визначити наступні: дитина дуже багато часу перебуває в Інтернеті, спілкуючись у соціальних мережах, буває при цьому знервованою, полохливою, сумною та тривожною, в дитини проблеми зі сном, вона проситься залишитись удома й не ходити до школи чи відмовляється від улюблених занять. Іноді це може бути її єдиним способом соціалізації.

Аналізуючи форми шкільного булінгу, варто обґрунтувати типові прояви для хлопчиків і дівчаток. Так, хлопчики частіше вдаються до фізичного булінгу (бійки, стусани, поштовхи тощо), а от дівчатка більш охоче користуються вербальними формами тиску. Зазвичай булінг у шкільному середовищі виникає за умов, коли адміністрація навчального закладу не турбується про життя, всебічний розвиток і побутові умови кожної дитини, що в свою чергу може призвести до формування безініціативності та безвідповідальності. Це явище впливає на особистість дитини таким чином, що вона не засвоює поняття моралі як суспільного явища, тому в процесі діяльності, організованої взаємодії між школярами не відбувається усвідомлення відповідальності один перед одним та колективом. Шкільний булінг може виникати як компенсація за невдачі у навчанні, суспільному житті, а також від тиску та жорстокого поводження батьків чи інших дорослих.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, булінг за своєю природою є складним соціально-психологічним явищем та розглядається як специфічна ситуація, що виникає в групі. Оскільки булінг негативно впливає на психічний розвиток школярів, що відображається на емоційній сфері, соціальних контактах, різних видах діяльності, успішності в них, то постає гостра потреба підготовки фахівців з певними теоретичними знаннями, спеціальними вміннями, практичними навиками для виявлення, попередження та подолання цього явища. Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у розкритті профілактики запобігання шкільного булінгу.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про освіту». Прийнято Верховною Радою України 05.09.2017 р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
2. Лушпай Л. І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії / Л. І. Лушпай // Наук. зап. [Нац. ун-ту «Острозька академія»]. Сер.: Філологічна. – 2013. – Вип. 33. – С. 85 – 88. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf
3. Ольвеус Д. Булінг в школі: стикання з проблемою / Д. Ольвеус. – 2001. – Режим доступу: <http://www.oecdobserver.org>.
4. Стельмах С. Булінг у школі та його наслідки / С. Стельмах // Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць / [За заг. ред. проф. В. І. Сипченка]. – Вип. LVI. – Слов'янськ: СДПУ, 2011. – С. 431– 440.
5. Українська психологічна термінологія : словник-довідник / за ред. М.-Л. А. Чепи. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. – 640 с.
6. Федорченко Т. С. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей / Т. С. Федорченко. – К. : ТОВ «ХІК», 2003. – 128 с.

References

1. Pro osvitu [About education]. 2017. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
2. Lushpay, L. I., 2013. Shkil'nyy bulinh yak riznovyd suspil'noyi ahresiyi [School boiling as a kind of social aggression]. Scientific notes of the National University of Ostroh Academy. Series «Philological» [online], 33, pp. 85–88. Available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf.
3. Ol'veus, D., (2001). Bulinh v shkoli: stykannya z problemoyu [Boiling at school: dealing with a problem]. [online] Available at: <http://www.oecdobserver.org>.
4. Stel'makh, S. (2011). Bulinh u shkoli ta yoho naslidky [Boiling at school and its consequences]. Humanization of the educational process, LVI, pp. 431–440.
5. Chepa, M.-L. A. ed., (2010). Ukrayins'ka psykholohichna terminolohiya [Ukrainian Psychological Terminology]. Kyiv: DP «Information and Analytical Agency».
6. Fedorchenko, T. Ye., (2003). Rannya profilaktyka nehatyvnykh proyaviv u povedintsi ditey [Early prevention of negative manifestations in the behavior of children]. Kiev: TOV «НИК».

В статті на основі аналізу психолого-педагогічної літератури уточнена сутність поняття «буллінг». Авторами раскрыта структура цього явлення, акцентовано увагу на фізичній і психологічній формі шкільного булінга. Определены признаки и характеристики его участников, основные показатели, указывающие на возможность существования школьного буллинга в образовательной среде современного учебного заведения.

Ключевые слова: буллінг, агресія, насилля, агресивне поведіння, освітня середина.

In recent years, has been recognized in the educational practice the distribution of such a phenomenon as a boom. Today there is no single clear, scientific, and detailed definition of this phenomenon: some authors provide a different classification and explanation for this definition. We have considered bullying as a form of mental violence and aggressive behavior towards an individual or group, for the purpose of humiliation, domination, physical or psychological self-affirmation. As practice shows, by its nature school bullying is a complex, systematic and complex social and psychological phenomenon that develops in a situation of hostility, fear, conflict. It usually manifests itself after classes in those places where adults' control is less or absent at all. There are two main types of bullying: physical (intentional thrills, beats, beatings, other bodily injuries, etc.) and psychological (violence, threats, persecution, intimidation, isolation, extortion, etc.). According to the role structure, the booiiler has three elements: a buffer, a victim, and observers. Mostly school bullying victims are children who have: physical handicaps, peculiarities of behavior and appearance, underdeveloped social skills, fear of school, the presence of illness, lack of experience in a collective, etc. The situation of a prolonged and systematic bullying by nature is usually stressful, and this leads to significant social and psychological consequences of its participants, namely: school maladaptation, academic failure; psychological disorders, consolidation in the minds of negative perceptions about oneself, decrease self-esteem, violation of socialization, social maladaptation; traumatism or suicide. Since school bullying is an actual social problem, there is an urgent need to train specialists with certain theoretical knowledge, special skills, and practical skills to identify, prevent and overcome this phenomenon.

Key words: bullying, aggression, violence, aggressive behavior, school environment.

УДК 37.091.33-027.22:004(045)

DOI 10.31339/2413-3329-2019-1(9)-36-40

Лавренова Марія Василівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет, м. Мукачево
orcid/0000-0003-4749-8910

МЕНТАЛЬНІ КАРТИ ЯК НОВАЦІЇ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

У статті проаналізовано ментальні карти як нову технологію візуалізації навчального матеріалу в освітньому процесі. Автором зацентровано увагу на видах ментальних карт та on-line-сервіси для їх створення. Наведено приклади використання карт знань на уроках літературного читання в початкових класах.

Ключові слова: ментальна карта, візуалізація навчального матеріалу, літературне читання.

Постановка проблеми. Реформування освіти на сучасному етапі не уявляється можливою без оволодіння педагогами новим високотехнологічним інструментарієм, і перш за все – новітніми інструментами підтримки педагогічної й навчальної діяльності, ефективність яких зумовлена використанням технологій візуалізації. Технології візуалізації дають змогу перетворювати великі обсяги навчального матеріалу в формати, компактні й водночас ефективні для його сприйняття, усвідомлення й засвоєння, виступають опорою у вирішенні нагальних педагогічних проблем, таких як інтенсифікація і гуманізація освітнього процесу, його адаптація до потреб, запитів і когнітивних особливостей молодого покоління, підвищення якості й результативності навчання і багатьох інших [3]. Адже головне завдання – зацікавити учня, змусити його самостійно досліджувати певну галузь, вивчати для себе щось нове, цікаве, корисне. Одним з найцікавіших способів подачі навчального матеріалу, а також систематизації самостійної роботи учня є ментальні карти. Проте, на жаль, дана технологія ще не до кінця зрозуміла для вчителів і не зовсім освоєна.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. З метою кращого

засвоєння учнями навчального матеріалу, вчителі застосовують сучасні інформаційні технології. Різні аспекти використання ІКТ в освітньому процесі представлено у публікаціях О.Алексєєва, О.Балалаєвої, В.Бикова, Ю.Дорошенка, М.Жалдака, І.Захарової, Т.Коваль, О.Колгатіна, А.Коломієць, А.Кочаряна, І.Кухаренка, Н.Морзе, В.Олійника, В.Осадчого, Л.Панченко, Є.Полат, Ю.Рамського, С.Семерікова, О.Спіріна, П.Стефаненка, Н.Тверезовської, М.Шишкіної та ін.

Проблематикою створення ментальних карт займаються зарубіжні вчені Т.Б'юзен, Х.Мюллер, Б.Санто, Б.Твісс, Р.Фостер, В.Хартман, Й.Шумпетер, серед вітчизняних науковців – О.Аксьонова, Х.Гончаренко, Н.Терещенко, Г.Ковальчук, М.Сакович, Н.Хвесень, та інші.

Мета статті: розкрити можливості використання ментальних карт на уроках літературного читання в початковій школі.

Результати дослідження. Відомо, що основними каналами сприйняття інформації є: візуальний, аудіальний та кінестетичний. За результатами психологічних досліджень установлено, що 83% інформації людина сприймає зором, 12% – слухом, 5% – іншими

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>